

ՀՏԴ 32 (479.243)

Քաղաքագիտություն

**ՊԱՏՄԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԸ ԻՐԱՆ ԼՂՏ-Ի ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՅԱԼՆԵՐ**

Ա. Աբրահամյան

Հասարակության քաղաքական համակարգը ձևավորվում է սոցիալական շերտավորման և պետականության ստեղծման համար առաջացած նախադրյալների հիմքերի վրա: Սոցիալ-տնտեսական կառույցների կազմավորմանը զուգընթաց քաղաքական համակարգը ձևավորվում է իբրև մարդկանց քաղաքական կյանքում դրսևորվող բազմաբովանդակ հարաբերությունների կարգավորման միջոց: Քաղաքական համակարգի էությունը, նրա ֆունկցիաների շրջանակները պետք է դիտարկել միայն պատմական զարգացման գործոնի լույսի տակ: Դա նշանակում է, որ քաղաքական համակարգի բնորոշման միատիպություն լինել չի կարող: Շատ ժողովուրդներ դարերով գտնվել են գաղութային կարգավիճակում, ճնշվել, հալածվել են արյունաստեղծ ցեղերի, կայսերական մոլուցքով տառապող այլազգիների կողմից: Սակայն այդքանով հանդերձ ճնշված ժողովուրդներից շատերը պահպանել են իրենց ազգային քաղաքական ավանդույթները: Սոցիալական հարաբերությունների կարգավորումը, տնտեսական կյանքի որոշակի կառուցվածքը, ինքնատիպ ազգային մշակույթը, ընտանեկան կապերն ու բարոյական նորմերի սահմանումը այսպես թե այնպես պայմանավորվել են նաև տվյալ էթնոսի քաղաքական ավանդույթներով: Այդ ավանդույթների հիմքերի վրա էլ ձևավորվել է անկախություն նվաճած էթնոսի քաղաքական համակարգը:

Ժամանակակից քաղաքագիտական գրականության մեջ սահմանվում են քաղաքական համակարգի բնորոշման տարբեր մոտեցումներ: Մեջբերենք դրանցից մի քանիսը: Այսպես՝ 20-րդ դարի ճանաչված ամերիկյան քաղաքագետ Ռոբերտ Դալի կարծիքով քաղաքական համակարգը կազմված է ժողովրդի ընտրյալներից ու կառավարողներից: Այն ներկայացնում է պետությունը:¹ Բրիտանական նշանավոր քաղաքագետ Էնդրյու Խեյվուդը քաղաքական համակարգը անվանում է հարաբերությունների այնպիսի համակարգ, որի միջոցով պետությունը արձագանքելով ժողովրդի ներգործությանը, ընդունում է համապատասխան որոշումներ, քաղաքական ծրագրեր և ընտրում քաղաքականության ուղղություն:² Պրոֆ. Վ.Ա. Մալցևի բնորոշմամբ քաղաքական համակարգի էությունը արտահայտվում է մարդկանց վարքի կարգավորման մեջ:³ Քաղաքագիտական բառարանի բնորոշումով քաղաքական համակարգն արտահայտում է պետական և ոչ պետական, սոցիալ-քաղաքական ինստիտուտների ամբողջությունը, արժեքներն ու նորմերը, ինչպես նաև քաղաքական իշխանության

¹ См. Политология, учебник под редакцией В.А. Ачкасова, В.А. Гутарова, М., Высшее образование, 2008, стр.224.

² См. Эндрю Хейвуд, Политология. М., 2005, стр.29.

³ См. В.А. Мальцев, Основы политологии: учебник для студентов вузов, М., 1997, стр.273

կազմավորման և իրականացման սկզբունքները:¹ Կարելի է ասել, որ նշված բնորոշումներում քաղաքական համակարգի ձևավորման ու կայացման գործընթացում կարևորվում են քաղաքական հարաբերությունների կարգավորման, հասարակության քաղաքական ակտիվության, հեռանկարային կողմնորոշման գործոնները: Եթե այս տեսանկյունով մոտենանք ԼՂՀ-ի քաղաքական համակարգի ձևավորման գործում ավանդական-պատմական գործոնի հիմնահարցին, ապա պետք է նշել, որ Արցախում քաղաքական հարաբերությունների գործընթացը սկսվում է առնվազն Քրիստոսի տարեգրությամբ: Ազերի պատմաբանները նույնպես չեն ժխտում, որ իսկապես, նույնիսկ Քրիստոսից շատ առաջ եղել է քաղաքականապես կայացած Արցախ նահանգ՝ Քուռ գետի աջափնյակում:² Սակայն նույն պատմաբանների պնդումով Արցախում ապրել են աղվաններ, որոնց կառուցած քաղաքներն ու կոթողները ոչնչով չեն տարբերվել հայկական քաղաքներից ու կոթողներից:³ Հռոմեացիների դեմ մղած մարտերում հայոց արքա Տիգրան Երկրորդի դաշնակիցներն են եղել Արցախի աղվանները:⁴ Բայց թե ինչպես է «աղվանական Արցախը» հետագայում հայաբնակ դարձել, այս հարցին ազերի պատմաբանները ստույգ պատասխան չունեն: Ազերի պատմաբանները լավ գիտեն, որ Քուռ գետի աջափնյակում դարերով ապրել են հայերը, որոնց կառուցած քաղաքներն ու կոթողները կարող են լինել միայն հայկական: Տիգրան Երկրորդ թագավորի դաշնակիցները նույնպես Արցախի հայերն էին: Պարզապես ազերի պատմաբանների կոկորդում լսվանում է «հայ» հասկացությունը, և այն փոխարինվում է «աղվան» հասկացությամբ: Անդրադառնալով մեր առաջադրած քաղաքագիտական հիմնահարցին՝ փորձենք իմի բերել այն իրական նախադրյալները, որոնք ավանդական որոշակի դերակատարություն են ունեցել այսօրվա ԼՂՀ-ի քաղաքական համակարգի ձևավորման համար: Կարևորում ենք մեջբերել ռուսական բանակի գեներալ և պատմաբան Վասիլի Պոտտոյի «Ղարաբաղի առաջին կամավորականները» ռազմա-պատմական ակնարկը, որը տեղ է գտել հեղինակի 19-րդ դարի 80-ական թվականներին հրատարակված «Կովկասյան պատերազմը առանձին ակնարկներում, էպիզոդներում, լեզենդներում և կենսագրություններում» բազմահատորանոց աշխատությունում: «Ղարաբաղի առաջին կամավորականները» ռազմա-պատմական ակնարկը առանձին գրքույկով հրատարակվել է 1902 թվականին՝ Թիֆլիսում: Ի դեպ՝ նշենք, որ ռուսական պատմագրության մեջ Վ. Պոտտոն համարվում է Կովկասի պատմության ամենաճանաչված տարեգրողը: Օտարագրի պատմաբանի համոզմունքով դեռևս 16-րդ դարի սկզբներին դարաբաղիցիները ունեցել են իրենց կայացած պետականության ձևը և հասարակության քաղաքական կառուցվածքը: Ահա թե ինչպես է բնորոշում վերոհիշյալ աշխատությունում Վ. Պոտտոն 16-18-րդ դարերն

¹ См. Новейший политологический словарь, Ростов на Дону, 2010, стр.221.

² См. История Азербайджана, Баку, 1979, стр. 42.

³ См. Там же, стр.39.

⁴ См. Там же, стр.41.

ընկած ժամանակահատվածում Ղարաբաղի մեկիքությունների պատմական դերը հայաստանի այս հատվածի քաղաքական կյանքում: Պատմաբան-քաղաքագետն ընդգծում է, որ Ղարաբաղի մեկիքները կարողացել են նրկրում հիմնավորել ավանդաբար ժառանգված իրավունքները և անգամ մինչև 19-րդ դարի սկիզբը պահպանել քաղաքական այն իրավակարգը, որն այստեղ հիմնավորվել էր 16-րդ դարի սկզբներին հաստատված պարսկական Մեֆկիդների դինաստիայի շահերի տիրապետության ժամանակներում: Չնայած հայ մեկիքները հարկատու են եղել այդ դինաստիայի շահերին, բայց այդքանով հանդերձ, նրանք պահպանել են իրենց քաղաքական ինքնավարությունը, իրենց հողերի ինքնուրույն օգտագործումը, ունեցել են իրենց սեփական դատական համակարգը և իրավակարգը: Մեկիքներն ունեցել են նաև իրենց պաշտպանական կառույցներն ու բերդերը, ռազմական դրուժինաները, որոնք երկիրը պաշտպանել են թուրքերից ու լեզգիներից:¹ Պոտտոյի պես ռուս այլ նշանավոր մտածողների ու գործիչների կարծիքով ռուսական կայսրության համար Անդրկովկասում հուսալի ռազմավարական ամրակետ կարող էր հանդիսանալ հայ էթնոսը, հետևաբար նաև քաջարի Արցախ-Ղարաբաղը: 1783 թվականին Եկատիրինա Երկրորդի նրկրագու, ռուս ականավոր ռազմական-պետական գործիչ Ալ. Պոտոյմկինը թագուհուն ուղարկած գեկուցագրում խորհուրդ էր տալիս հարմար պահին Ղարաբաղյան մարզին, որը բնակեցված է հայերով, տալ ինքնուրույն ազգային կառավարման կարգավիճակ, դրանով իսկ Ասիայում վերականգնելով քրիստոնեական պետություն:²

Ղարաբաղում ազգային պետականության կառուցման համար իրական հնարավորություններ ստեղծվեցին 1813թ. հոկտեմբերին, երբ Գյուլիստանի պայմանագրով Ղարաբաղը միավորվեց Ռուսաստանի հետ: Անշուշտ, պատմական այդ ակտը դարաբաղահայության անվտանգության համար կարևորագույն գործոն էր: Հիշենք, որ դեռևս 15-16-րդ դարերում ռուսական իրականության մեջ ձևավորվել է «Մոսկվան՝ երրորդ Հոմ» քաղաքական տեսություն, որի համաձայն ռուսական պետության մայրաքաղաքը պետք է լիներ որպես համաշխարհային նշանակության քաղաքական ու եկեղեցական կենտրոն, իսկ Մոսկովյան իշխանները՝ հռոմեական և բյուզանդական կայսրերի հետնորդներ: Այս տեսության հիմնադիրը Մոսկվայի մեծ իշխան Վասիլի 3-րդն էր, որը ոչ միայն Մոսկվայի շուրջը միավորեց շրջակա նահանգները /Պսկովի, Սմոլենսկու, Ռյազանի/, այլև որոշեց հովանի լինել մուսուլմանական նրկրներով շրջապատված քրիստոնյա ժողովուրդներին: Խոսքը ամենից առաջ վերաբերում էր հայերին ու հույներին: Այնուհանդերձ, պատմական դեպքերն ու իրադարձությունները վկայում են, որ ռուսական իշխանությունների կողմից հայ ժողովրդի հանդեպ ցուցաբերած հովանավորությունը առաջին հերթին պայմանավորվել է ինքնակալության շահերով: Մենք միանշանակ բաժանում ենք պատմաբան-պրոֆեսոր

¹ См. Василий Потто, Первые добровольцы Карабаха в эпоху водворения русского владычества, М., 1993, с. 5.

² См. В.З. Акопян, Предисловие к Н.В. Потто. Первые добровольцы Карабаха, М., 1993, стр. 3.

Վ.Բալայանի կարծիքն այն մասին, որ Ռուսաստանը երբևէ նպատակ չի ունեցել Անդրկովկասում վերականգնելու հզոր հայկական պետականություն, և հայկական պետության լինելու կամ չլինելու հարցում Թուրքիան և Ռուսաստանը եղել են համակարծիք:¹

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին և աշխարհամարտի ավարտից հետո արցախահայերի գերնպատակը հանդիսանում էր Մայր հայրենիքի հետ մեկտեղ ազգային միասնական պետականության կառուցումը: 20-րդ դարի սկզբներին ռուսական երկու հեղափոխություններից հետո ստեղծված իրավիճակում թուրքական և ազերական ռազմական գերակայող ուժերի հանդեպ Հայաստանը գտնվում էր արյունաքամ և անօգնական վիճակում, իսկ արցախահայությունը, չկորցնելով հույսի շողը, հաստատական շարունակում էր հիմնել քաղաքական կառույցներ՝ անկախ պետական համակարգի ստեղծման նպատակով: Արցախահայության նորագույն քաղաքական պատմության մեջ բացառիկ նշանակություն կարելի է տալ 1918 թվականի հուլիսի 24-ին Շուշիում երկրամասի բնակչության ներկայացուցիչների համագումարի կողմից Ղարաբաղի կառավարության ստեղծման մասին հռչակագրին: Այստեղ ընդգծվում էր, որ սպառվել է ղարաբաղահայության համբերությունն ու հավատը դաշնակիցներից օգնություն ստանալու, արտաքին ուժերի վրա հույս դնելու գործում: Ղարաբաղի հայ բնակչությունը որոշել է չսպասել արտաքին ուժերին, որոնք պետք է ազատագրեին իրեն: Ժողովրդի ընտրյալները հավաքվել են, որպեսզի իրենք որոշեն իրենց երկրի բախտը: Ղարաբաղցիները որոշել են իրենց իսկ երկրում իրականացնել ռուսական հեղափոխության մեծագույն գաղափարներից մեկը՝ ազգի ինքնորոշման իրավունքը, այսինքն ներկայացուցիչների համագումարի կողմից կառավարության կազմավորումը: Նորաստեղծ կառավարության լսնդիրներ էին համարվում. ա/անհաշտ պայքար ծավալել անիշխանության և քառսային վիճակի դեմ, բ/անհապաղ ստեղծել դատական կառույցներ, գ/գյուղական համայնքներին իրավունք վերապահել առանց սոցիալական ընդհարումների օգտագործել բեզական հողերի մի մասը, դ/կազմակերպել բնակչության պարենային ապահովման գործը, ե/կազմակերպչական աշխատանքի հիմքում կիրառել ընտրության սկզբունքը:² 1918 թվականի օգոստոսի 20-ին «Մշակ» թերթը, հենվելով Հայաստանի դիվանագիտական միսիայի տեղեկատվության վրա, գրել էր, որ Լեռնային Ղարաբաղը հայտարարել է իր անկախությունն Ադրբեյջանից և որոշել է ստեղծել իր սեփական իշխանությունը:³ 1920թ. նոյեմբերի վերջին Հայաստանի կառավարության նախագահ Սիմոն Վրացյանի տեսանկյունով Ղարաբաղում հայապահպանության համար որոշիչ նշանակություն է ունեցել հայ ժողովրդի այդ հատվածի համար պայքարը քաղաքական ավանդույթների պահպանման, թուրքական ու ադրբեյջանական իշխանությունների

¹ Տե՛ս. Վահրամ Բալայան, *Դրվագներ արցախահայության ազատագրական պայքարի և պետականության պատմության, Ստեփանակերտ, 2012, էջ 24-25:*

² ՏՄ. *Нагорный Карабах в 1918-1923гг., сборник документов и материалов, Ереван, 1992, стр. 14-15.*

³ ՏՄ. *Там же, стр. 21.*

բացառման և ազգային անկախ պետականության համար: Այս սկզբունքով 1918թ. ամռանը Ղարաբաղում ձևավորվել է «Ազատ Ղարաբաղի ժողովրդական կառավարություն», իսկ 1919թ. համաղարաբաղյան չորրորդ համագումարը միանշանակ մերժել է ադրբեջանական իշխանության ընդունումը՝ ընտրելով ազգային խորհուրդ և նրան հանձնելով որոշումների գործադրություն:¹ Անկախության համար արցախահայության պայքարը շարունակվեց մինչև 1921թ. հուլիսը, երբ ՌԿ/ԲԿ-ի կովկասյան բյուրոն առանց քվեարկության, Լենին-Ստալին-Նարիմանով գործարքով Լեռնային Ղարաբաղը բռնակցվեց նորաթուխ Խորհրդային Ադրբեջանին: Միամտություն կլինի կարծել, թե կովկասյան բյուրոյի բռնագրոսիկ որոշումը կարող էր կայանալ առանց «համաշխարհային պրոլետարիատի առաջնորդ» Լենինի:

Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին գործերի նախարարության համալսարանը, հասարակական ծրագրավորման ինստիտուտի և «Էքսպերտ» ամսագրի հետ մեկտեղ հրատարակության է պատրաստվել քառահատոր կապիտալ աշխատություն՝ «Ժամանակակից պետությունների քաղաքական համակարգը» վերնագրով, ռուսերեն լեզվով: Այն ընթերցողին ներկայացվում է իբրև հանրագիտական տեղեկատու: Հրատարակի վրա են արդեն նշված աշխատության առաջին և երկրորդ հատորները: Առաջին հատորում անկողմնակալ կերպով գիտական և ընդհանրացված վերլուծության է ենթարկված Հայաստանի Հանրապետության և Ադրբեջանական Հանրապետության քաղաքական համակարգերի ձևավորման գործընթացը: Այստեղ բավականին տեղ է հատկացված նաև Լեռնային Ղարաբաղում անցյալ դարի 20-ական թվականների սկզբներից մինչև ներկա օրերն ընկած ժամանակաշրջանում ծավալված քաղաքական գործընթացների մեկնաբանմանը: Ընդգծվում է, որ 1921թ. հուլիսին Խորհրդային կենտրոնական իշխանության դիրքերի փոփոխության արդյունքում Հայաստանի Հանրապետությունից Լեռնային Ղարաբաղի անջատման և Խորհրդային Ադրբեջանի կազմի մեջ մտցնելու փաստի մասին հայրենական պատմաբաններն ու հասարակագետներն առաջադրում են տարբեր վարկածներ՝ ընդգծելով հատկապես Ստալինի որոշիչ դիրքորոշումը: Սակայն հանրագիտական տեղեկատուի հեղինակային կողմնակալ ավելի հավանական պատճառ է համարում խորհրդային կենտրոնական իշխանության կողմից քննալական Թուրքիայի նկատմամբ ունեցած հավատն ու համակրանքը՝ իբրև «Արևելքում սոցիալիստական հեղափոխության փարոսի»: Բոլշևիկյան իշխանությունը հաշվի է առել նաև Ադրբեջանի՝ կենսական նշանակություն ունեցող նավթային ռեսուրսների, թուրքական լիդեր Քեմալ Աթաթուրքի վստահությունից օգտվելու գործոնները՝ Արևելքը «հեղափոխականացնելու» հեռանկարային ռազմավարական ծրագրի իրականացման ճանապարհին:² Ներկա վարկածը հաստատող փաստերից մեկը կարելի է համարել այն, որ 1919թ. արդեն բարեկամական կապեր էին

¹ Տե՛ս. Միլոն Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993, էջ. 328-331:

² ՏՄ. Политические системы современных государств. Энциклопедический справочник в четырех томах, Том 1., М., 2012, стр. 60.

հաստատվում Աթաթուրք-Լենին լիդերների միջև: Չնայած անձամբ միմյանց չեն հանդիպել նրանք, սակայն փաստերը հաստատում են, որ 1919թ. տեղի են ունեցել բանակցություններ Քեմալ փաշայի և բոլշևիկների իշխանության պաշտոնական ներկայացուցչի միջև: Հանդիպումը կայացել է ռազմական համագործակցության առումով: Քեմալ փաշային զենք էր պետք /երևի Լենինը գիտեր, որ այդ զենքը օգտագործվելու է հայերին ու հույներին հնազանդեցնելու համար /: 1920թ. Քեմալն այդ զենքը ստանում է Լենինից:¹ Կարծում ենք կայացել է քաղաքական մի խաղ, որտեղ Լենինը ի դեմս Աթաթուրքի՝ տեսնում էր Արևելքում հեղափոխության լիդերին: Ստալինը Լենինին համոզում էր, որ հեղափոխության տարածմանը արգելակում են «հայկական իմպերիալիստական ձգտումները», իսկ Աթաթուրքը նպատակադրում էր կառուցել թուրքական նոր հզոր պետություն՝ պանթուրքիզմի ծրագրով:

Այսպիսով, անդրադառնալով մեր առաջադրած հիմնահարցին, ընդգծենք, որ չենք կարող ասել, թե որ ժամանակներից սկսած, բայց մեզ ծանոթ պատմությունը վկայում է, որ արցախահայությունը իրեն շրջապատող ցեղերի և կայսերական իշխանությունների կողմից մշտապես ենթարկվել է սպառնալիքների ու մարտահրավերների: Այդ սպառնալիքներին կարելի էր դիմակայել երկու հնարավոր միջոցներով: Առաջին ելքը արտաքին հզոր ուժի հետ բանակցելն ու կողմնորոշվելն էր՝ զիջելով սուվերեն իրավունքների մի մասը: Երկրորդ ելքը սեփական, ներքին ուժերի միավորումն էր ու դրա մարսիմալ օգտագործումով դիմակայելը: Այս երկրորդ ելքը անիրականալի էր առանց քաղաքական կայուն կառուցվածքի: Պատմականորեն արցախահայությունը փորձել է օգտագործել նաև առաջին ելքը՝ հաշվի առնելով պարսկական և ռուսական կայսրությունների համեմատաբար բարիացական վերաբերմունքը: Սակայն արցախցիները գերազանցապես օգտագործել են երկրորդ ելքը, որի առանցքը ազգային քաղաքական միավորումն էր: Հետևաբար, կարելի է իրավամբ ասել, որ արցախյան հողում հայապահպանության որոշիչ գործոններից մեկը եղել է քաղաքական ավանդույթների պահպանումն ու կառույցների հիմնումը, որի շուրջը համախմբվել է հասարակությունը՝ տեղի չտալով ներքին սոցիալական բախումների:

Историко-политические традиции как предпосылка для формирования политической системы НКР

А. Абрамян

Резюме

Подчеркивая важность наличия историко-политических предпосылок и изучения проявления их особенностей в формировании политической системы республик, недавно получивших независимость, в переходный период, в данной статье на основе убедительных фактов и свидетельств исторических личностей и

¹ См. Александр Ушаков, *Феномен Атаатюрка*, М., 2002, стр. 160-161.

деятелей представлены сформированные в историческом Арцахе традиционные политические структуры, которые ещё в 17-18 веках выполняли роль государственности.

В данном исследовании обосновывается тезис, согласно которому выявление и оценка главных историко-политических традиций сыграют практическое значение в процессе становления и усовершенствования демократической политической системы НКР. Фактическим доказательством этому являются политические споры с нашим противником. В статье оценивается представленная в современной русской политической науке научная интерпретация противоправного подчинения Нагорного Карабаха новоиспеченной Азербайджанской социалистической республике в 20х годах прошлого столетия. Исследование было сделано для выдвижения и выявления этнополитических проблем с научной точки зрения.

Historical and Political Traditions as Prerequisites for the Formation of the Political System of the NKR

A. Abrahamyan

Summary

Stressing the importance of the historical and political prerequisites and study of the manifestations of their features in the formation of the political system of newly independent republics in the transition period, this paper, based on solid facts and evidences of historical figures, performs the traditional political structures formed in historical Artsakh, that have performed the role of state in the 17-18 centuries.

This study substantiates the thesis according to which the identification and evaluation of the major historical and political traditions will play a practical value in the formation and improvement of the democratic political system of the NKR. The political disputes with our enemy are the actual evidence of this. The paper evaluates the submitted in the contemporary Russian political science the scientific interpretation of unlawful subordination of Nagorno-Karabakh to newly-Azerbaijani socialist republic in the 20s of the last century. The study was done for the nomination and identification of ethno-political problems from a scientific point of view.